

INHOUD

Voorwoord	9
Illustraties	15
Inleiding	19
1 Ballingschap	31
2 Haarlem	41
3 Meester-schilder	65
4 Poorter Hals	83
5 'Met rouwe streken'	107
6 'Zeer stout naar 't leven gehandeld'	136
7 Geldzorgen en geschillen	167
8 Verhitte tijden	197
9 'Een aangename, goede en oprechte vrede'	228
10 Het laatste bedrijf	255
Dankwoord	275
Noten	277
Bibliografie	321
Register	341

Voorwoord

Hoe woeliger het leven van een schilder, hoe groter de kans op een biografie – of zelfs meerdere biografieën –, zeker als dit zich ook uit in het werk van een schilder. Dit adagium lijkt bijvoorbeeld op te gaan voor Vincent van Gogh (vanwege zijn mentale strubbelingen werd hij meermaals opgenomen), Frida Kahlo (een heftig ongeluk bracht haar tot schilderen) en Caravaggio (die moest vluchten vanwege doodslag van een tegenstander). Maar of dit adagium terecht is, is de vraag. Een woelig leven aan de buitenkant – dat zich in vroeger tijden doorgaans uitte in vonnissen of nieuwsberichten – springt eerder in het oog dan een leven dat zich buiten het zicht van ordehandhavers of media voltrok. Dit zegt echter niet direct iets over het innerlijke leven. En lang niet altijd is aan het oeuvre van een schilder af te leiden hoe zijn of haar leven eruitzag.

Misschien is dit de reden dat er tot voor kort geen biografie aan Frans Hals was gewijd. Hij was een portretschilder pur sang en zijn portretten tonen eerder de zielenroerselen van zijn klanten dan die van hemzelf. Hoewel hij die zeker heeft gekend. Hij had veertien kinderen, onder wie een zoon met een verstandelijke beperking die een groot deel van zijn leven in het tucht- en werkhuis zat. Een dochter heeft daar ook enige tijd gezeten omdat ze tot twee keer toe op jonge leeftijd zwanger was van een buitenechtelijk kind. Hals had bovendien zijn hele leven financiële moeilijkheden. Maar dat is niet uit zijn portretkunst af te leiden. Daarnaast worden portretten – zeker die uit vervlogen eeuwen – tegenwoordig niet meer gezien als het meest interessante genre of werk waarin de artistieke vrijheid het meest tot zijn recht komt in de schilderkunst. Dat dit in het geval van Frans Hals geheel onterecht is, maakt onderhavige biografie van Steven Nadler op niet mis te verstane wijze duidelijk.

Hals was een vernieuwer en deed iets wezenlijks anders in zijn portretten dan zijn voorgangers en collega's. Met zijn virtuoze penseelstreek – de ruwe manier waarop die in zijn tijd werd aangeduid – wist hij leven en beweging in de portretten te brengen. Hals legde de mensen die voor hem poseerden zo vast dat hun pose ongedwongen lijkt, maar tegelijkertijd ook een zekere voornaamheid uitstraalt en respect afdwingt. De geportretteerden lijken in een momentopname te zijn gevangen, alsof ze zomaar uit het kader kunnen stappen. Hals wist met zo weinig mogelijk penseelstreken maximale effecten te creëren. Hij begreep dat hij, om spontaniteit en dynamiek in een portret te brengen, niet alles even precies moest schilderen.

Al in zijn eigen tijd viel zijn artistieke verdienste kenners op. Zo schreef de Haarlemse stadschrijver Theodorus Schrevelius (die in 1617 werd geportretteerd door Hals) dat Hals' manier van schilderen ongewoon was en dat er in Hals' werken zo'n kracht en leven zit dat hij de natuur schijnt uit te dagen met zijn penseel. Schrevelius voegde hier nog aan toe dat Hals' portretten lijken te ademen en te leven. Ook collega-kunstenaars moet zijn werk zijn opgevallen. Het kan goed zijn dat Anthony van Dyck rond 1630 naar Haarlem is afgereisd om Hals te bezoeken, waar de anekdote over hun ontmoeting bij de achttiende-eeuwse kunstenaarsbiograaf Arnold Houbraken naar lijkt te verwijzen. Rembrandt heeft Hals waarschijnlijk ontmoet rond 1633 toen Hals in Amsterdam aan De magere compagnie werkte. Beide kunstenaars lijken door Hals geïnspireerd te zijn voor hun eigen portretten.

Al snel na de dood van Frans Hals veranderde de smaak voor schilderen. Zijn eens zo vernieuwende schilderijstijl paste niet meer bij de opkomende academische stijl, waarin verheven onderwerpen met strakke lijnen werden nagestreefd en het belangrijk was dat individuele penseelstreken niet te onderscheiden waren. De kunstenaarsbiograaf Arnold Houbraken schreef in 1718 weliswaar nog over Hals' herkenbare penseelstreek, die hij krachtig en levendig noemde, maar tegelijkertijd plaatste hij Hals in een bedenkelijk daglicht, waaruit de schilder moeilijk kon ontsnappen. Volgens Houbraken was Hals vrijwel elke avond stomdronken en bracht hij veel tijd door in cafés. Hals' ruwe penseelstreek werd geassocieerd met zijn lichtzinnige levenswijze. De indruk van Hals als een verwerpelijke dronkaard bleef hangen gedurende de hele achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw. Hij viel uit de gratie bij kunstkenneren en verzamelaars. Zijn schilderijen werden

voor lage bedragen verkocht op de kunstmarkt en werden meer dan eens toegeschreven aan andere, onbeduidende kunstenaars.

Hals' reputatie keerde rond het midden van de negentiende eeuw ten goede, grotendeels dankzij de Franse journalist Théophile Thoré (1807-1869), die Hals uit de vergetelheid haalde. Zijn lof voor Hals culmineerde in twee artikelen in 1868 waarin hij de insinuaties over Hals' drankgebruik en zijn liederlijke levenswijze afdeed als laster. Hij ontketende een ongekende belangstelling voor het werk van de portretschilder. En wie zou niet nieuwsgierig en enthousiast zijn na het lezen van wat Thoré schreef over Hals' laatste twee regentenportretten: 'Ik ken geen schilderijen die met zoveel elan zijn uitgevoerd; niet in het werk van Hals zelf, niet in dat van Rembrandt, of dat van Rubens, van Greco of enig andere hartstochtelijke schilder.' Kort nadat zijn artikelen over Hals waren gepubliceerd, reisden de moderne meesters honderden kilometers per stoomtrein of stoomboot naar Haarlem om de groepsportretten in het Stedelijk Museum te zien.

Al snel werd Hals bewonderd, zelfs verafgood door de internationale topschilders van die tijd. Ze bestudeerden het werk van Hals aandachtig, om ervan te leren en het als inspiratiebron te gebruiken. Ze waren onder de indruk van zijn losse penseelvoering, die overkwam als impressionistisch. Ze waren zelf geïnteresseerd in het maken van een impressie, gebaseerd op het ervaren van het moment, en zagen in Hals een geestverwant. Velen van hen waren zo getroffen door Hals dat ze hem letterlijk in hun vingers wilden krijgen en kopieën van zijn schilderijen maakten.

De Duitse impressionist Max Liebermann (1847-1935) bracht het grootste deel van zijn zomers door in Nederland en maakte meer dan 30 kopieën van Hals' schilderijen (en van geen enkele andere kunstenaar). Hij bewaarde de meeste van zijn kopieën tot aan zijn dood, een teken dat ze hem na aan het hart lagen. Liebermann schreef dat een portret van Hals goed is omdat het ons overtuigt, omdat het leeft. John Singer Sargent (1856-1925) schreef enthousiast aan schrijver Henry James dat het moeilijk is om iemand te vinden die meer van olieverfschilderen weet dan Frans Hals. Singer Sargent adviseerde zijn studenten om hoofden in schilderijen van Hals te kopiëren. Hij moet naar zijn eigen woorden hebben geluisterd, want hij maakte zelf ook verschillende kopieën van hoofden uit groepsportretten. James McNeill Whistler maakte helemaal aan het eind van zijn leven als doodzieke

man nog een laatste reis om Hals' regentessen te zien en kroop onder het zaalhek door en riep volgens zijn vriend die hem vergezelde: 'Kijk er naar – die prachtige kleuren – het vlees – het wit – dat zwart. Oh wat een kanjer was hij' – hij schreeuwde het uit van vreugde, 'Oh, ik moet het aanraken – gewoon omdat ik het fijn vind' – en hij streelde met zijn vingers het gezicht van een van de oude vrouwen.

De moderne meesters namen Hals in hun gedachten mee terug naar hun eigen atelier en werden geïnspireerd tot een nieuwe manier van werken. Voor sommige kunstenaars veranderde het zien van Hals' virtuoze penseelstreken hun eigen schildertechniek voorgoed. Bij anderen is Hals' nalatenschap te zien in het gebruik van clair-obscur-effecten, in de toepassing van kleur, de poses van de geportretteerden of de keuze van het onderwerp. Dat Hals mannen, vrouwen en kinderen uit alle lagen van de maatschappij verbeeldde, was ook een inspiratiebron voor de modernen. Veel van zijn modellen lachen zelfs, vooral op zijn genre-achtige verbeeldingen van mensen die sociaaleconomisch minder bedeed waren. Voorheen waren zij vrijwel nooit onderwerp voor schilders geweest. Vincent van Gogh, op zoek naar de weergave van het echte leven, werd door Hals gegrepen, zoals hij aan zijn broer Theo schreef: 'Hij schilderde portretten, niets niets niets anders dan dat. [...] Hij schilderde de dronkenlap, de oude gekke visverkoopster, de mooie zigeunerhoer, baby's in luiers, een galante, besnorde bon vivant, [...] musici, een dikke kok. Meer dan dat kende hij niet, maar dat.... is zoveel waard als het paradijs van Dante, en als de werken van Michelangelo, Rafaël en de oude Grieken zelfs.' De Amerikaanse schilder Robert Henri was zo gefascineerd door Hals' ongedwongen kinderportretten dat hij een serie lachende jongetjes schilderde, waarvoor Haarlemse kinderen in 1910 poseerden.

De modernen reisden door de tijd op zoek naar hun idool en gaven Hals zijn welverdiende plek in het pantheon van grote kunstenaars terug. Ook kunstkenner en -historici namen hem vanaf die tijd op in hun overzichtswerken en -tentoonstellingen. Sindsdien geldt Hals als een van de drie grootste Nederlandse kunstenaars uit de zeventiende eeuw, naast Rembrandt en Vermeer. Daarom is het opvallend dat er nooit eerder een biografie over Hals is verschenen.

De eerste monografie over Frans Hals stamt uit 1871 en is van de hand van Berlijns museumdirecteur Wilhelm von Bode. In 1909 pu-

bliceerde de directeur van het prentenkabinet van het Rijksmuseum Ernst Wilhelm Moes een monografie, zij het in het Frans. Meer publicaties én tentoonstellingen gewijd aan Frans Hals volgden in rap tempo. In de tweede helft van de twintigste eeuw domineerden twee kenners van het werk van Frans Hals het toneel: Seymour Slive en Claus Grimm, die veel hebben betekend voor het vaststellen van het oeuvre van Frans Hals. In de eenentwintigste eeuw gaf Christopher Atkins nieuwe inzichten in de kenmerkende stijl van Frans Hals, zijn *signature*-stijl, zoals hij het treffend omschreef. In al deze publicaties is veel biografisch materiaal te vinden, maar toch ontbrak het tot nu toe aan een echte biografie.

De meerwaarde van een biografie zal de lezer snel duidelijk worden. Steven Nadler weet als begenadigd biograaf zijn subject te vangen, zoals Hals dat met zijn zitters deed. Beiden houden daarbij niet van opsmuk. Nadler beschrijft het levensverhaal van Hals – voor zover dat uit de bronnen te achterhalen valt – aan de hand van de hoogte- en dieptepunten zowel in zijn persoonlijk leven als in zijn werk en in grote historische gebeurtenissen, zonder zich daarbij te laten verleiden tot de dramatiek waar Hals ook verre van bleef. Daarbij weet Nadler als historicus de spaarzame bronnen over Hals te plaatsen binnen de tijd waarin Hals leefde. Nadlers kennis van de geopolitieke, religieuze, economische en sociale situatie van de Nederlandse Republiek is groot en invoelbaar. Moeiteloos legt hij parallellen met wat er in andere kunstenaarscentra en zelfs op het Europese toneel gebeurde. Toch blijft de figuur van Frans Hals steeds centraal staan en diens lokale leefwereld weet Nadler met veel verbeeldingskracht op te roepen. Dat Nadler geen kunsthistoricus is, maar in de eerste plaats een liefhebber van het werk van Frans Hals, maakt dat zijn bewondering voor Hals' talent van het papier af spat. Hij neemt zijn lezer mee in zijn enthousiasme voor Hals en zijn werk.

Om de uniciteit en het effect van kunst in het algemeen – en van het werk van Hals in het bijzonder – te begrijpen, is afstand nodig, zowel in tijd als in plaats. Deze biografie onderstreept ook het verschil met de andere twee grootmeesters uit de Nederlandse zeventiende eeuw, Rembrandt en Vermeer. Zij zijn beiden vanaf de negentiende eeuw tot nog grotere iconen uitgegroeid en werden al veel eerder het onderwerp van niet-kunsthistorische publicaties.

Dat Hals niet dezelfde status heeft verworven, kan enerzijds verklaard

worden door zijn onderwerpskeuze en anderzijds door de tijdgeest. De postmoderne periode gaf de voorkeur aan ongrijpbaarheid en dubbelzinnigheid, wat beter past bij de kunst van Vermeer en Rembrandt. Rembrandt werd neergezet als een ongebreideld genie en alleskunner (hij blonk uit in alle genres en kunstvormen van tekeningen, prenten en schilderijen) en daarmee ongrijpbaar. Vermeer heeft een klein oeuvre, met heel verstilde schilderijtjes van voornamelijk anonieme vrouwen die verdiept zijn in allerlei huiselijke bezigheden, waarin de toeschouwer zich een voyeur voelt, waarin allerlei dubbelzinnigheden zitten. Hoe anders is dat bij Hals. Zijn portretten laten zijn klanten zien zoals ze waren. Zijn kracht ligt erin dat hij zich zijn hele leven op zijn medemens heeft gericht.

Ook in onze huidige tijd is daar behoefte aan. We leven in een tijdsegment van een grote transitie, net als Frans Hals. In zijn tijd was er een omwenteling van het wereldbeeld waarbij kennis niet langer alleen werd verkregen door geschriften te bestuderen, maar vooral ook door te observeren, iets wat Hals als geen ander kon. Ook waren er belangrijke kantelingen op het gebied van de politieke macht en de rol van religie in de samenleving. In de zeventiende eeuw kwam de maakbaarheid van de wereld op, met een kapitalistische economie en een enorme expansiedrift die aan de wieg stond van het kolonialisme. Nu gaat de omwenteling weer de andere kant op. We zijn ons er steeds meer van doordrongen dat een kapitalistische economie te veel vraagt van onze planeet en dat de maakbaarheid van de wereld haar grenzen kent. De rol van de mens met betrekking tot klimaatverandering, biodiversiteit en duurzaamheid noopt tot nederigheid waarbij het goed zou zijn ons weer, net als Hals, meer te richten op onze medemensen.

Hals' nalatenschap ligt in zijn vermogen zijn medemensen tot leven te brengen met zijn virtuoze penseelstreek. In zekere zin doet deze biografie iets vergelijkbaars, maar dan voor de schilder zelf. Ik hoop dat het levendige beeld dat Nadler van Hals schetst, de lezer aanzet tot het afreizen naar Haarlem en het Frans Hals Museum om – geholpen door deze biografie – zo dicht mogelijk op zijn leven te komen. En zijn werk met nieuwe inzichten en ontluikend of toenemend enthousiasme te bekijken.

Marrigje Rikken

Illustraties

Alle werken zijn van Frans Hals, tenzij anders is aangegeven.

AFBEELDINGEN

1. Jacob van Ruisdael, *Gezicht op Haarlem met bleekvelden*, ca. 1670-1675, Mauritshuis, Den Haag
2. Portret van Jacobus Hendricksz Zaffius, ca. 1611, Frans Hals Museum, Haarlem. Foto: Margareta Svensson
3. *Feestmaal van de officieren van de St. Jorisschutterij*, 1616, Frans Hals Museum, Haarlem
4. *Feestvierders*, ca. 1616-1617, Metropolitan Museum of Art, New York. Legaat van Benjamin Altman, 1913.
5. Portret van Pieter Cornelisz van der Morsch, 1616, Wikimedia Commons
6. Portret van Theodorus Schrevelius, 1617, Frans Hals Museum, Haarlem. Foto: Margareta Svensson
7. Portret van Paulus van Beresteyn, ca. 1620, Wikimedia Commons
8. Portret van Catherina Both van der Eem, ca. 1620, The Picture Art Collection/Alamy Stock Photo
9. Portret van Catharina Hooft en haar min, ca. 1620, BPK Bildagentur/Staatliche Museen, Berlijn. Foto: Jörg P. Anders/Art Resource, New York
- 10a. Portret van de familie Van Campen, ca. 1620, Toledo Museum of Art
- 10b. *Drie kinderen met een bokkenwagen* (de kinderen Van Campen), ca. 1620, The Picture Art Collection/Alamy Stock Photo
11. *De rommelpotspeler*, ca. 1618-1622, Kimbell Art Museum, Fort Worth, Texas
12. *Lachende jongen*, 1625, Mauritshuis, Den Haag
13. *Portret van een man met het kaakbeen van een koe in zijn hand* (Pieter Verdonck), ca. 1627, RKD Images

14. *Jonker Ramp en zijn geliefde*, 1623, Metropolitan Museum of Art, New York
15. *Zigeunermeisje*, ca. 1628-1630, Wikimedia Commons
16. *Portret van een jongeman met een schedel*, ca. 1626-1628, National Gallery, Londen, Verenigd Koninkrijk © National Gallery, Londen/Art Resource, New York
17. *De evangelist Johannes schrijvend*, ca. 1625, Getty Museum, Los Angeles. Digitale afbeelding met dank aan het Getty's Open Content Program
18. *De luitspeler*, 1623-1624, Wikimedia Commons
19. Dirck Hals, *De buitenpartij*, 1627, Rijksmuseum, Amsterdam
20. *De lachende cavalier*, 1624, Wallace Collection, Verenigd Koninkrijk. Met welwillende toestemming van de Trustees of the Wallace Collection, London/Art Resource, New York
21. Portret van Tieleman Roosterman, 1634, The Cleveland Museum of Art
22. Portret van Jacob Pietersz Olycan, ca. 1625, Mauritshuis, Den Haag
23. Portret van Aletta Hanemans, ca. 1625, Mauritshuis, Den Haag
24. Portret van Willem van Heythuysen, ca. 1625, BPK Bildagentur/Alte Pinakothek, Bayerische Staatsgemäldesammlungen/Art Resource, New York
25. Portret van Willem van Heythuysen, ca. 1638. RKD Images
26. Huwelijksportret van Isaac Abrahamsz Massa en Beatrix van der Laen, ca. 1622, Rijksmuseum Amsterdam
27. Portret van Isaac Abrahamsz Massa, ca. 1626, Wikimedia Commons
28. Portret van Petrus Scriverius, 1626, The Metropolitan Museum of Art, New York – H.O. Havemeyer Collection. Legaat van Mrs. H.O. Havemeyer, 1929
29. Portret van Anna van der Aar, 1626, The Metropolitan Museum of Art, New York – H.O. Havemeyer Collection. Legaat van Mrs. H.O. Havemeyer, 1929
30. Portret van Isaac Abrahamsz Massa, ca. 1635, The Picture Art Collection/Alamy Stock Photo
31. Portret van Samuel Ampzing, ca. 1630. Afbeelding met dank aan de Leiden Collection, New York.

32. *Drinkende vrouw met een uil op haar schouder (Malle Babbe)*, ca. 1633-1635, BPK Bildagentur/ Staatliche Museen, Berlijn. Foto: Jörg P.
33. *Feestmaal van officieren van de Cluveniersschutterij*, 1627, Frans Hals Museum, Haarlem
34. *Schutters van de St. Jorisdoelen*, 1627, Frans Hals Museum, Haarlem
35. Portret van Pieter Jacobsz Olycan, 1629-1630, privécollectie. Met dank aan de David Koetser Gallery, Zürich, Zwitserland
36. Portret van Pieter van den Broecke, ca. 1633, Artefact/Alamy Stock Photo
37. Frans Hals en Pieter Codde, *Schutters van wijk XI onder leiding van kapitein Reynier Reael of De magere compagnie*, 1633-1637, Stad Amsterdam, uitgeleend aan het Rijksmuseum, Amsterdam
38. Frans Hals en Claes van Heussen, *Jonge vrouw bij een uitstalling van groenten en fruit*, 1630, Artefact/Alamy Stock Photo
39. *Portret van een familie*, ca. 1635, Wikimedia Commons
40. *Groepsportret van de officieren en onderofficieren der Kloveniersdoelen*, 1633, Frans Hals Museum, Haarlem
41. Hendrick Gerritsz Pot, *Officieren van de Cluveniersdoelen het doelengebouw verlatende*, 1630, Frans Hals Museum, Haarlem. Foto: Margareta Svensson
42. Judith Leyster, zelfportret, 1630, Met toestemming van de National Gallery of Art, Washington DC. Schenking van Mr. en Mrs. Robert Woods Bliss
43. Portret van Pieter Jacobsz Olycan, ca. 1639, Legaat van John Ringling, 1936, collectie van het John and Mable Ringling Museum of Art, State Art Museum of Florida, Sarasota, Florida
44. Portret van Maritge Claesdr Vooght, 1639, Rijksmuseum, Amsterdam
45. *Officieren en onderofficieren van de St. Jorisschutterij*, 1639, Frans Hals Museum, Haarlem
46. Zelfportret (detail van afb. 45, *Officieren en onderofficieren van de St. Jorisschutterij*, 1639), Frans Hals Museum, Haarlem
47. Onbekende kunstenaar, kopie van Frans Hals, zelfportret, ca. 1650, The Metropolitan Museum of Art, New York – Friedsam Collection. Legaat van Michael Friedsam, 1931
48. *Regenten van het St. Elisabeths Gasthuis*, 1641, Frans Hals

- Museum, Haarlem. Elisabeth van Thüringenfonds. Foto: René Gerritsen
49. Portret van Jasper Schade van Westrum, ca. 1645, RKD Images
 50. Portret van Willem Coenraadsz Coymans ca. 1645, Met toestemming van de National Gallery of Art, Washington, DC – Andrew W. Mellon Collection
 51. Gerard ter Borch, *Het sluiten van de Vrede van Münster*, 1648, Rijksmuseum, Amsterdam
 52. *Familiegroep in een landschap*, ca. 1647-1650, Artefact/Alamy Stock Photo
 53. *Portret van een familie*, 1645-1648, Fundación Colección Thyssen-Bornemisza, Madrid
 54. Portret van René Descartes, 1649, Statens Museum for Kunst, Kopenhagen, Denemarken
 55. Portret van Herman Langelius, ca. 1660, Wikimedia Commons
 56. Portret van een man, ca. 1665, Wikimedia Commons
 57. *Regenten van het Oudemanshuis*, ca. 1664, Frans Hals Museum, Haarlem. Foto: René Gerritsen
 58. *Regentessen van het Oudemanshuis*, ca. 1664, Frans Hals Museum, Haarlem. Foto: René Gerritsen